

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β. ΑΝΤΟΥΡΑΚΗ

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΗΜΑ

*Αφιερώνεται στην κόρη μου
Αργυρώ-Ηρώ Γ. Αντουράκη*

Αντί προλόγου

Η συνοπτική αυτή μελέτη ετοιμάστηκε κάπως βιαστικά για να αποτελέσει θέμα ομιλίας-διαλέξεώς μου στις 25 Απριλίου 1991 στην ειδική «Ημερίδα Χριστιανικής Τέχνης ή Θρησκευτική Τέχνη στο Γραμματόσημο», που διοργάνωσαν επιτυχώς το Τμήμα Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και τα Ελληνικά Ταχυδρομεία. Δυστυχώς όμως, λόγοι ανωτέρας βίας δεν επέτρεψαν τότε να πραγματοποιήσω την ήδη προγραμματισθείσα ομιλία μου (βλέπε και το σχετικό Πρόγραμμα). Για την κάλυψη, λοιπόν, του δημιουργηθέντος τότε «κενού», ευχαρίστως δημοσιεύω το κείμενο της διαλέξεως εκείνης, και μάλιστα αυτούσιο (χωρίς προσθήκες ή αλλαγές). Ελπίζω όμως ότι κάποτε, Θεού θέλοντος, το κείμενο αυτό θα δημοσιευθεί βελτιωμένο σε ειδική μονογραφία.

Για προσωπικούς λόγους, ας μου επιτραπεί να αφιερώσω το ταπεινό αυτό δημοσίευμα στην αγαπημένη μου κόρη Αργυρώ-Ηρώ, Δικηγόρο Πειραιώς. Το δικαιούται ως φίλη και στενή συνεργάτης μου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ. ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΗΜΩΝ

Α. Έννοια - σκοπός

Γραμματόσημο είναι ένα συμβολικό ένσημο, ένα είδος σφραγίδας ή πιστοποιητικού, που δηλώνει ότι κατεβλήθη κάποιο χρημα-

τικό ποσό για τα έξοδα διεκπεραιώσεως ενός γράμματος-επιστολής, ενός εντύπου ή δέματος από την αρμόδια Υπηρεσία, το Ταχυδρομείο. Το γραμματόσημο δηλαδή είναι ό,τι περίπου και το νόμισμα: σύμβολο μιας χρηματικής αξίας. Όπως επάνω στα νομίσματα — μεταλλικά ή χάρτινα —, έτσι και επάνω στα γραμματόσημα υπάρχουν διάφορα σύμβολα, εικόνες και επιγραφές. Δεν παραλείπεται όμως ποτέ η αναγραφή της χρηματικής τους αξίας. Το γραμματόσημο διαφέρει από το νόμισμα κυρίως ως προς την ηλικία του, αφού το νόμισμα είναι πανάρχαιο αντικείμενο ή μέσο συναλλαγής, ενώ το γραμματόσημο είναι νεότερο δημιούργημα, αρχικά του Αγγλο-Γαλλικού πολιτισμού¹.

Μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα οι περισσότερες χώρες είχαν εκδώσει γραμματόσημα. Η Ελλάδα εξέδωσε το πρώτο της γραμματόσημο το 1861. Η κάθε χώρα είχε και έχει τις δικές της παραστάσεις πάνω στα γραμματόσημα (όπως και στα νομίσματα). Έτσι π.χ. στα πρώτα ελληνικά γραμματόσημα απεικονίζεται η κεφαλή του Ερμή, στα γαλλικά το σύμβολο της Γαλλικής Δημοκρατίας (δηλαδή ολόσωμη ή μόνο το πρόσωπο γυναίκας με το δημοκρατικό σκούφο, που είναι γνωστή και ως «Μαριάννα»). Επίσης, σε πολλά γραμματόσημα των διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών (Αγγλία, Ολλανδία, Ρωσία, Ιταλία, Ισπανία κτλ.) εικονίζεται συνήθως η κεφαλή του εκάστοτε μονάρχου ή βασιλιά, ανάλογα βέβαια με το πολίτευμα της κάθε Χώρας. Το ίδιο ισχύει και διεθνώς.

Γενικά όμως τα γραμματόσημα — εκτός από τη γνωστή χρησιμότητά τους — αποτελούν και ένα είδος «βιτρίνας» ή διαφημίσεως της κάθε χώρας, καθώς και βασικά μέσα επικοινωνίας, διαδόσεως πολιτισμικών ιδεών ή και σχεδόν πανανθρώπινων μηνυμάτων. Με τη βοήθεια των γνωστών συγχρόνων Γραφικών Τεχνών, καταβάλλεται προσπάθεια να αποτυπώνονται στα διάφορα γραμματόσημα πολλές πτυχές της Παγκόσμιας Ιστορίας και Τέχνης, καθώς και τοπικών προσώπων ή γεγονότων, που σιγά-σιγά αποκτούν παγκόσμιο χαρακτήρα. Με το άνοιγμα του Διεθνούς Ορίζοντα (μέσα μεταφοράς, επικοινωνίας κτλ.) τα γραμματόσημα έγιναν απαραίτητα μέσα συναλλαγών, φορείς ιδεών και ποικίλων μηνυμάτων.

Η ευθύνη είναι μεγάλη, αφού την επιλογή των καταλληλοτέρων παραστάσεων την έχει η κάθε Χώρα-Κράτος, που και στα γραμματόσημα «γράφει» μια φορητή Εγκυκλοπαίδεια Πολιτισμού και Τέχνης,

αφού τα γραμματόσημα είναι από τα «ωραιότερα» έργα της Παγκόσμιας Τέχνης, δηλαδή της Εικονογραφίας ή της Μικρογραφίας.

Β. Αναμνηστικά Γραμματόσημα - Συλλογές - Θέματα

Ως γνωστόν, τα γραμματόσημα άρχισαν σιγά-σιγά να γίνονται αντικείμενα Συλλογών, που αποτελούν το σχεδόν διεθνές φαινόμενο του Φιλοτελισμού (κυρίως μετά τον Α΄ και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο). Υπήρξαν δηλαδή και υπάρχουν ακόμη πολλοί πλούσιοι ή μη φιλότεχνοι συλλέκτες, οι οποίοι επενδύουν τα χρήματά τους — ή και την αγάπη και την υπομονή τους — σε αγορές διαφόρων σειρών γραμματοσήμων. Η ζήτηση υπήρξε μεγάλη και, ένεκα τούτου, βελτιώθηκε η εμφάνιση, η προσφορά κτλ. του γραμματοσήμου. Έτσι άρχισε να δίδεται ιδιαίτερη σημασία — και μάλιστα μεγάλη προσοχή — στην αισθητική και την ποικιλία παραστάσεων του γραμματοσήμου. Παράλληλα δημιουργήθηκαν — πριν και κυρίως μετά το 1930 — οι λεγόμενες Αναμνηστικές Σειρές Γραμματοσήμων στις διάφορες χώρες². Αποτυπώνονται δηλαδή πάνω στα αναμνηστικά γραμματόσημα διάφορες παραστάσεις και εικόνες, που σχετίζονται με παλαιά και σύγχρονα γεγονότα της εκδόσεώς τους: επέτειοι, πρόσωπα μεγάλων ανδρών-γυναικών, ιστορικές και λαογραφικές σκηνές, ανακαλύψεις, εφευρέσεις κτλ.

Τα αναμνηστικά αυτά γραμματόσημα είναι περιζήτητα από τους συλλογείς τους και με την πάροδο του χρόνου καθίστανται σπάνια, οπότε η αξία τους φθάνει πολλάκις σε «αστρονομικά» ποσά. Σημειωτέον ότι, για κάποιο μεγάλο ιστορικό γεγονός ή κάποια επέτειο μπορούν να εκδοθούν αναμνηστικά γραμματόσημα (παρόμοια ή και με κάποιες διαφοροποιήσεις) σε πολλές χώρες, όπως π.χ. έγινε πρόσφατα το 1989, που όχι μόνο στη Γαλλία, αλλά και στην Ελλάδα, στην Κύπρο, στις ΗΠΑ και αλλού εκδόθηκαν γραμματόσημα για τα 200 χρόνια της Γαλλικής Επανάστασεως (1789). Το ίδιο παρατηρείται και για τα μεγαλύτερα ιστορικά γεγονότα όλων των πολιτισμένων χωρών του κόσμου: Ευρώπης, Ασίας, Ρωσίας, Αμερικής, Αυστραλίας, Ιαπωνίας, Κίνας, Αφρικής κτλ.

Θέματα

Ευνόητο είναι ότι στα γραμματόσημα της κάθε χώρας οι απεικονίσεις ή οι παραστάσεις σχετίζονται κατά κύριο λόγο με το κάθε

Κράτος, καθώς και σε συνδυασμό με άλλες χώρες (φιλικές ή γειτονικές). Εικονίζονται δηλαδή μνημεία, ιστορικά πρόσωπα ή γεγονότα, σκηνές από την παλαιά ή πρόσφατη ιστορία, τοπία, παραδοσιακά, λαογραφικά κτλ. Έργα Τέχνης των διαφόρων ιστορικών περιόδων του κάθε Κράτους. Ιδιαίτερη επίσης σπουδαιότητα παρουσιάζουν και τα γραμματόσημα εκείνα που απεικονίζουν επιλογή θεμάτων από τον πλούσιο ορυκτό, θαλάσσιο, φυσικό, ζωικό, φυτικό πλούτο της κάθε Χώρας-Κράτους. Εντυπωσιακά είναι π.χ. τα γραμματόσημα με τις υπέροχες παραστάσεις λουλουδιών, πουλιών, ψαριών, κογχυλιών, πολυτίμων (ή μη) πετρών, μαρμάρων, μαργαριταριών κτλ. Γενικά τα θέματα των γραμματοσήμων της κάθε χώρας εμπνέονται όχι μόνο από τον πολιτισμό, τον πλούτο και το περιβάλλον της, αλλά και από τις ποικίλες ευαισθησίες του κάθε λαού (ψυχοσωματικές, κοινωνικές κτλ.). Όπως στην Τέχνη, έτσι και στα γραμματόσημα, αντικατοπτρίζεται ο ψυχικός κόσμος των ανθρώπων κάθε εποχής. Από τα ωραία άνθη του ανθρωπίνου Πνεύματος πρέπει να θεωρούνται και τα γραμματόσημα Τέχνης, ως παγκόσμιες μικρογραφίες ή μινιατούρες.

Γ. Ελληνικά γραμματόσημα: Τέχνη - Θεματολογία

Τα ελληνικά γραμματόσημα έχουν μια ιδιαίτερη σπουδαιότητα, αφού καλύπτουν σχεδόν όλη την Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (δηλαδή πάνω από 5.000 χρόνια). Από άποψη Τέχνης τα ελληνικά γραμματόσημα δύνανται να καταταχθούν στις εξής μεγάλες ενότητες ή αναμνηστικές σειρές: Α΄ της Προϊστορικής Τέχνης (Κρητικο-Μυκηναϊκή Εποχή), Β΄ της Κλασικής και Ελληνιστικής Τέχνης (Μυθολογία, Θέατρο, Αγώνες, Νομίσματα, Αγγεία, Πολιτισμός), Γ΄ της Χριστιανικής Τέχνης γενικά (απ΄ αρχής μέχρι σήμερα).

Στην Ελλάδα έχουμε πολλές σειρές γραμματοσήμων με πολύ πλούσιες και μοναδικές παραστάσεις, όπως: 1) Μνημεία και έργα Τέχνης της Αρχαιότητας (από τη Μινωική εποχή μέχρι και την Ελληνική Επανάσταση ή και μέχρι το 1940), 2) Περίφημα ελληνικά τοπία, πρωτεύουσες νομών, λιμάνια κτλ., 3) Ζώα, ψάρια, φυτά, άνθη (χλωρίδα), ορυκτός πλούτος του Ελλαδικού χώρου, 4) Παλαιά και νεότερα ιστορικά κτίρια (κυρίως κλασσικά-νεοκλασσικά, βυζαντινά-νεοβυζαντινά κ.ά.), 5) Πρόσωπα βασιλέων (παλαιότερα), 6) Μεγάλων εθνικών ανδρών, πολιτικών, επιστημόνων, αγωνιστών, καλλιτε-

χνών κ.ά., 7) Χαρακτηριστικές σκηνές από την παλαιά και πρόσφατη Ιστορία μας (πριν και μετά το 1453, Επανάσταση του 1821, πόλεμοι του 1912, 1940-45 κ.ά.).

Φυλλομετρώντας τους διαφόρους Καταλόγους των ελληνικών γραμματοσήμων, ιδιαίτερα επισημαίνουμε μερικές μόνο αναμνηστικές σειρές, σημειώνοντας παράλληλα και τη χρονολογία εκδόσεώς τους: 1) Μυθολογία Α΄, Β΄, Γ΄ (1972-74), 2) Μινωική Τέχνη (1961), 3) Αρχαιολογικά ευρήματα Θήρας και άλλων αρχαιολογικών τόπων (1973 κε.), 4) Αθλητισμός και Ολυμπιακοί Αγώνες (σε πολλές και εξαιρετες σειρές, από το 1960 μέχρι το 1989), 5) Ομηρικά Έπη (1983), 6) Άθλοι του Ηρακλέους (1970), 7) Ολύμπιοι Θεοί (1985), 8) Μύθοι του Αισώπου (1987), 9) Ελληνικό Θέατρο (1987), 10) Εκπολιτιστικό έργο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (1977), 11) Χίλια χρόνια του Αγίου Όρους (963-1963), 12) Εθνικές ενδυμασίες (1973-74), 13) Έργα Λαϊκής Τέχνης (1966), 14) Λαϊκά όργανα (1975), 15) Καράβια-Ακρόπρωρα (1958 και 1983), 16) Τουριστική Έκδοση (1961), 17) Χλωρίδα της Ελλάδος (1978), 18) Ψάρια - κογχύλια - πεταλούδες (1981), 19) Προστασία της Φύσης (1958), 20) Αθήνα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης (1985), 21) Πρωτεύουσες νομών της Ελλάδος (1988), 22) Αρχαία νομίσματα και πολλές άλλες σειρές γραμματοσήμων.

Ευνόητη είναι η σπουδαιότητα όλων των παραπάνω αναμνηστικών γραμματοσήμων της Ελληνικής Παράδοσης και Τέχνης, που αποτελούν αντικείμενο έρευνας και μελέτης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΗΜΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Οι θρησκευτικές Τέχνες αποτελούν ανέκαθεν τα γνησιότερα και ωραιότερα Άνθη του Ανθρωπίνου Πνεύματος, αφού προσπαθούν να εκφράσουν όχι μόνο τις έμφυτες θρησκευτικές αντιλήψεις, αλλά και τις καλλιτεχνικές και πνευματικές ανησυχίες των θρησκευομένων ανθρώπων κάθε εποχής. Ασφαλώς και οι θρησκευτικές Τέχνες εμπνέουν και επηρεάζουν πολλά γραμματόσημα της κάθε Χώρας ή Κράτους, που τα εκδίδει. Επειδή όμως το θέμα αυτό είναι τεράστιο, αναγκαστικά η προσοχή μας θα επικεντρωθεί μόνο στα γραμματόσημα

της Χριστιανικής Τέχνης. Αλλά και το θέμα αυτό είναι αρκετά ευρύ και πολυσύνθετο, και μάλιστα με κάποια πρωτοτυπία, γι' αυτό και θα προσπαθήσουμε να επισημάνουμε εδώ μερικά μόνο κύρια σημεία. Από τις πλούσιες σειρές των ελληνικών γραμματοσήμων δεν ήταν βεβαίως δυνατό να παραλειφθούν και αρκετές εκφράσεις της Χριστιανικής Τέχνης και Αρχαιολογίας, δηλαδή τα Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία και τα Έργα Τέχνης της Ελλάδος, όπως: ναοί-μοναστήρια, ψηφιδωτά, τοιχογραφίες, φορητές εικόνες, καθώς και πολλά έργα εκκλησιαστικών θησαυρών, γλυπτικής, επιγραφικής, μικροτεχνίας, εφηρμοσμένων τεχνών κτλ. Μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί πολλά ελληνικά γραμματόσημα με θέματα Χριστιανικής Τέχνης, και μάλιστα επ' ευκαιρία διαφόρων ιστορικών γεγονότων. Είναι κυρίως κάποιες αναμνηστικές σειρές, τις οποίες υποδιαιρούμε, ανάλογα βέβαια με την εποχή και το θεματολόγιό τους, στις παρακάτω μεγάλες ενότητες:

I. Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική-ναοδομία

A. Έργα Παλαιοχριστιανικής εποχής (μέχρι τον 6ο αιώνα)

Δυστυχώς, από την πρωταρχική και πολύ βασική αυτή περίοδο έχουν εκδοθεί ελάχιστα μόνο γραμματόσημα, όπως:

1) Αναμνηστική σειρά για τις κατακόμβες της Μήλου σε τρία γραμματόσημα, με τις απόψεις αρκοσολίων κυρίως (το 1985).

2) Άποψη του εσωτερικού της περίφημης Βασιλικής του Αγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης (το 1937).

3) Παλαιά εξωτερική άποψη του ναού της Εκατονταπυλιανής της Πάρου (πριν την αποκατάσταση, το 1942) κτλ.

Παρατήρηση

Πρέπει όμως να εκδοθούν πολλές ακόμη απόψεις - κατόψεις, καθώς και χαρακτηριστικές λεπτομέρειες διακοσμήσεως από τα Παλαιοχριστιανικά Μνημεία της Ελλάδος: τάφοι (π.χ. η Κρύπτη του Ιλισσού κ.ά.), Βασιλικές από την ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα, και μάλιστα γλυπτά μέλη: κίονες, κιονόκρανα, θωράκια τέμπλων, Άγ. Τράπεζες, θυρώματα, φεγγίτες κτλ. Τόσο τα γλυπτά, όσο και τα ψηφιδωτά (δαπέδων και τοίχων) της σημαντικής αυτής περιόδου προσφέρονται άριστα για την έκδοση ωραίων παλαιοχρι-

στιανικών γραμματοσήμων. Η παράλειψη, πάντως, αυτή δεν δικαιολογείται.

Β. Βυζαντινοί και Μεταβυζαντινοί ναοί-μοναστήρια (από τον 7ο μέχρι και τον 20ό αιώνα)

Ευτυχώς από την τόσο πλούσια Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική της Ελλάδος εμπνέονται αρκετά γραμματόσημα, με αξιόλογες μάλιστα παραστάσεις ιερών ναών, μονών, κωδωνοστασίων κτλ. διαφόρων εποχών και μορφών-τύπων. Όμως, η περιγραφή, η πρωτοτυπία, η αισθητική και χρονολογική αξιολόγηση δεν είναι του παρόντος. Ενδεικτικώς σημειώνουμε ελάχιστα μόνον παραδείγματα, όπως: 1) απόψεις Μονών του Αγ. Όρους (κατά τα έτη: 1927, 1940, 1942, 1972 και μάλιστα το 1963, με την ευκαιρία της χιλιετηρίδας 963-1963, 2) του Μυστρά (με ολίγες όμως απόψεις το 1935, 1937), 3) των Μετεώρων (με ολίγες όμως απόψεις το 1940, 1942, 1961), 4) της Πάτμου (με ολίγες όμως απόψεις το 1972), 5) των Αγ. Αποστόλων Καλαμάτας (1975), 6) της Παναγίας Σουμελά Πόντου (1985), 7) της Ριζαρείου Σχολής (1975), 8) της Μονής Αρκαδίου (1930, 1966) κτλ. Αξιόλογη είναι επίσης η σειρά του 1972 με θέμα «Μοναστήρια και Ναοί», όπου απόψεις επτά μόνον Βυζαντινών ναών: Οσίου Λουκά, Δαφνίου, Κουμπελίδικης Καστοριάς, Παναγίας Χαλκέων Θεσσαλονίκης, Παρηγορήτισσας Άρτης κ.ά. Η προσπάθεια όμως αυτή πρέπει να συνεχισθεί.

Παρατήρηση

Από την πλούσια αυτή περίοδο απουσιάζουν βέβαια πολλοί, και μάλιστα βασικοί, ναοί και ι. μονές όχι μόνο της Κρήτης, αλλά και των περισσότερων νησιών της Ελλάδος. Το ίδιο παρατηρείται και για αρκετές μονές και ναούς της ηπειρωτικής Ελλάδος. Αισθητή είναι επίσης η απουσία σημαντικών λεπτομερειών της τόσο πλούσιας Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχιτεκτονικής, όπως: κωδωνοστάσια, πυλώνες, θυρώματα, ασίδες, Άγιες Τράπεζες, τέμπλα, στέγες ή οροφές ναών, είδη Σταυρών, τύποι εικονοστασίων κτλ. Τα κυριότερα εικονοστάσια π.χ. της Ελλάδος θα μπορούσαν να εκδοθούν σε ειδική σειρά γραμματοσήμων. Το ίδιο ισχύει και για τις τόσες άλλες επί μέρους θαυμάσιες κατασκευές της Εκκλησιαστικής μας Αρχιτεκτονικής και Γλυπτικής (κιονόκρανα, γλυπτά τάφων κτλ.). Τα περι-

φημα π.χ. γλυπτά του Α΄ Νεκροταφείου Αθηνών θα μπορούσαν να εμπνεύσουν αρκετά γραμματόσημα (έστω και αν οι τάφοι γενικά δεν φαίνεται να εμπνέουν μικρογραφίες ή γραμματόσημα).

II. Χριστιανική Ζωγραφική

A. Παλαιοχριστιανική Ζωγραφική (μέχρι την εποχή της Εικονομαχίας)

Ελάχιστα είναι επίσης και τα γραμματόσημα που επηρεάζονται από την Ορθόδοξη Εικονογραφία (κυρίως παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δαπέδων και μάλιστα τοίχων, φορητές Εικόνες κ.ά.), όπως: 1) Μετά τους Βαλκανικούς και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εκδόθηκαν (το 1914 και το 1947) δύο γραμματόσημα, που εμπνέονται από το γνωστό Όραμα του Μ. Κωνσταντίνου «Εν τούτω νίκα», με τον γνωστό Παλαιοχριστιανικό Σταυρό. 2) Με αφορμή την επέτειο της χιλιετηρίδας από την επίσκεψη του Απ. Παύλου στην Αθήνα (51-1951) εκδόθηκαν το (1951) τέσσερα ωραία γραμματόσημα. 3) Επίσης, με αφορμή την επιστροφή της τιμίας Κάρας του Απ. Ανδρέα στην Πάτρα, εκδόθηκαν δύο γραμματόσημα (το 1965). 4) Για τους Έλληνες ιεραποστόλους Κύριλλο και Μεθόδιο, 5) για τον Πολιούχο της Θεσσαλονίκης, Άγ. Δημήτριο, 6) για τα 2.300 χρόνια από την ίδρυση της Θεσσαλονίκης εκδόθηκαν κατά καιρούς (1934, 1948, 1980, 1985) εξαιρετά γραμματόσημα με παραστάσεις κυρίως από τα παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά του ναού του Αγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης (όχι όμως όλα), αλλά και από σχετικά εικονογραφημένα χειρόγραφα με ωραίες παραστάσεις των Ελλήνων Ιεραποστόλων των Σλάβων κ.ά.

Από την περίοδο όμως αυτή απουσιάζουν γραμματόσημα με πολλά άλλα — επίσης πολύ αξιόλογα — ψηφιδωτά δαπέδων και κυρίως τοίχων (ή και επιλογή γλυπτών), όπως π.χ. των Ελληνικών Νήσων, της Μονής Λατόμου Θεσσαλονίκης, του Αγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης, της Μ. Ασίας, της Κωνσταντινουπόλεως, της Κύπρου, καθώς κι εκατοντάδων άλλων Βασιλικών της Ελλάδος, των σπουδαίων Βυζαντινών Μουσείων Αθηνών, Θεσσαλονίκης κτλ. Εννοείται ότι και τα αισθητά αυτά κενά πρέπει κάποτε να συμπληρωθούν με την έκδοση ειδικών σειρών γραμματοσήμων από την πλούσια Παλαιοχριστιανική Ζωγραφική της Ελλάδος.

Β. Βυζαντική και Μεταβυζαντινή Ζωγραφική

Από τη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Ζωγραφική (τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, φορητές εικόνες κτλ.) εμπνέονται ευτυχώς πολλά γραμματόσημα, των οποίων η απαρίθμηση θα ήταν κάπως κουραστική εν προκειμένω. Παραπέμπομε όμως στους ειδικούς Καταλόγους γραμματοσήμων, καθώς και στη θαυμάσια Έκθεση-Αρχείο της Θεολογικής Σχολής Αθηνών, με εικόνες γραμματοσήμων και από την τόσο πλούσια αυτή περίοδο των ελληνικών έργων της Χριστιανικής Τέχνης³. Απλώς σημειώνουμε μόνο τις πολλές αναμνηστικές σειρές για τα Χριστούγεννα (1982, 1984, 1986, 1987, 1988), καθώς και διάφορες εικόνες πολιούχων ή προστατών Αγίων (Πόλεων ή Σωματείων, Συλλόγων κ.ά.), Εθνομαρτύρων κ.ά.

Παρατήρηση

Από την τόσο μεγάλη και πλούσια αυτή περίοδο της Εικονογραφίας μας (1453-1830 ή και μέχρι σήμερα) δεν δικαιολογείται η απουσία και πολλών άλλων βασικών παραστάσεων από τα Ελληνικά γραμματόσημα, όπως: 1) Τα Πάθη και η Ανάσταση του Χριστού (αν και είμαστε λαός-Εκκλησία κυρίως της Αναστάσεως, όμως λείπουν σχετικά γραμματόσημα!), 2) Εικόνες του Δωδεκαόρτου, θέμα μεγάλο, πλούσιο και πολύ ενδιαφέρον, 3) Εικονογραφήσεις Εκκλησιαστικών Ύμνων (π.χ. του Ακαθίστου κ.ά.), 4) Αναμνηστικές σειρές με χαρακτηριστικά δείγματα των μεγάλων «Σχολών» της Βυζαντινής μας Ζωγραφικής, όπως π.χ. του Πανσελήνου, του Θεοφάνη του Κρητός, του Θεοφάνη του Έλληνα, του Καλιέργη κ.ά. Για τον Κ. Παρθένη ή τον El Greco (Δ. Θεοτοκόπουλο) υπάρχουν ευτυχώς κάποιες σειρές, 5) Νεοέλληνες Αγιογράφοι (Κόντογλου κ.ά.), 6) Πολλοί Άγιοι της Εκκλησίας μας, και κυρίως Νεομάρτυρες κτλ. Ως γνωστόν, η περίοδος αυτή αφ' ενός είναι η πλουσιότερη της Ελληνικής Χριστιανικής Αγιογραφίας και αφ' ετέρου «αγγίζει» περισσότερο τον Ελληνικό Λαό, αφού είναι και — πλησιέστερη συναισθηματικά και χρονικά — στους Ορθοδόξους Έλληνες. Θα πρέπει, λοιπόν, να προσεχθεί και να προβληθεί πολύ περισσότερο και η περίοδος αυτή από τους αρμοδίους της εκδόσεως των ελληνικών γραμματοσήμων, και μάλιστα σε μια καλή συνεργασία με τους ειδικούς Βυζαντινολόγους, Αρχαιολόγους κτλ.

III. Άλλες εκκλησιαστικές Τέχνες

Στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο επισημαίνουμε απλώς μόνο τα πολύ βασικά έργα των υπολοίπων θρησκευτικών Τεχνών (Βυζαντινών ή Μεταβυζαντινών), όπως είναι π.χ. οι μεγάλοι κλάδοι: α) της Μικροτεχνίας, β) της Επιγραφικής, γ) της Γλυπτικής (λίθου, ξύλου κ.ά.), δ) των ποικίλων Εκκλησιαστικών Θησαυρών (υφαντικής, υαλουργίας, κεραμοπλαστικής, χρυσοχοΐας, αργυροχοΐας, εφηρμοσμένων Τεχνών κτλ.). Δυστυχώς όμως και από τις Εκκλησιαστικές ή Διακοσμητικές αυτές Τέχνες ελάχιστα θέματα περιλαμβάνονται στα εν λόγω ελληνικά γραμματόσημα, όπως π.χ. 1) Κωδωνοστάσια-Ξυλόγλυπτα (το 1981), 2) Δείγματα Εικονογραφημένων Χειρογράφων (το 1982), 3) Κίονες-Κιονόκρανα (το 1987), 4) Νεοέλληνες Γλύπτες (το 1967) κ.ά. Η προσπάθεια όμως αυτή πρέπει να συνεχισθεί και μάλιστα να καλύψει, όσο το δυνατόν, περισσότερα θέματα και των τόσο σημαντικών αυτών κλάδων της Εθνικής μας Κληρονομιάς, ως είναι οι πλούσιες Εκκλησιαστικές Τέχνες της Ελλάδος⁴.

Ασφαλώς η επιλογή θεμάτων γραμματοσήμων από τις τόσο πλούσιες αυτές Εκκλησιαστικές Τέχνες είναι αρκετά δύσκολη. Υπάρχουν όμως πολλά και αξιόλογα σχετικά Συγγράμματα ή ειδικές Συλλογές, που επιβοηθούν πολύ την επιλογή θαυμάσιων παραστάσεων γραμματοσήμων. Βλέπε Βιβλιογραφία της Χριστ. Τέχνης, από την οποία — εντελώς ενδεικτικά — υπενθυμίζουμε εν προκειμένω: τους καλαίσθητους Θησαυρούς του Αγίου Όρους, της Πάτμου, των Μετεώρων, τις Εκθέσεις ή Οδηγούς των Βυζαντινών μας Μουσείων, τους Βυζαντινούς και Μεταβυζαντινούς Αγιογράφους, τη Βυζαντινή Διακοσμητική, Επιγραφική, Παλαιογραφία κτλ.

ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΗ

Περί των θρησκευτικών γραμματοσήμων της Κύπρου

Τα Κυπριακά γραμματόσημα είναι πολλά και μάλιστα πολύ ενδιαφέροντα, αφού καλύπτουν τις κυριότερες πτυχές της μακράς Ιστορίας της Ελληνικής Μεγαλονήσου. Ιδιαίτερα όμως μας ενδιαφέρουν εδώ οι αξιόλογες απεικονίσεις Χριστιανικών Μνημείων και Έργων της Εκκλησιαστικής Τέχνης στα γραμματόσημα της Κύ-

πρου, για τα οποία γίνονται παρακάτω κάποιες σύντομες αναφορές (με τη μορφή της εν λόγω «Επισημειώσεως»). Αξιοπρόσεκτη πάντως είναι η προτίμηση σε εικόνες των Παθών και της Αναστάσεως του Χριστού ή και μαρτυρικών σκηνών Αγίων, που σχετίζονται προς τις γνωστές ιστορικές περιπέτειες του πολυπαθούς Κυπριακού Ελληνισμού. Σχεδόν κάθε χρόνο — κυρίως τα Χριστούγεννα ή και το Πάσχα — εκδίδονται υπέροχες σειρές Κυπριακών γραμματοσήμων με απόψεις και εικόνες εκκλησιών και Αγίων, καθώς και διάφορες άλλες θρησκευτικές ή αγιολογικές παραστάσεις. Εκφράζουν τη βαθιά θρησκευτικότητα του ευσεβούς Κυπριακού Λαού, ο οποίος είναι ανέκαθεν προσηλωμένος στην Ελληνική και Βυζαντινή Παράδοση και Τέχνη. Όλες σχεδόν οι σειρές των γραμματοσήμων της Κύπρου είναι αξιόλογες, ιδιαίτερα όμως εκείνες που εκδόθηκαν κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια (1960-1990).

Σημειώνουμε εδώ, εντελώς όμως ενδεικτικά, τις παρακάτω σειρές γραμματοσήμων : 1) Το 1966 εκδόθηκε μια σειρά με ωραίες απόψεις Κυπριακών εκκλησιών. 2) Επίσης, τα Χριστούγεννα του 1983 εκδόθηκε μια άλλη ωραία σειρά με διάφορες εικόνες από τους Βυζαντινούς ναούς της Μεγαλονήσου. 3) Το 1988 κυκλοφόρησαν ειδικά γραμματόσημα για την περίφημη Μονή του Κύκκου. 4) Το 1980 εκδόθηκαν γραμματόσημα με εικόνες του Αποστόλου (της Κύπρου) Αγίου Βαρνάβα, καθώς και με απόψεις της ομώνυμης ιστορικής Μονής (γνωστό είναι π.χ. και το επίσημο περιοδικό της Εκκλησίας της Κύπρου *Απόστολος Βαρνάβας*). 5) Επίσης, το 1966 κυκλοφόρησαν ειδικά γραμματόσημα επί τη 1900ή επετεία του Αποστόλου Βαρνάβα. 6) Το 1987 εκδόθηκε μια ωραία σειρά γραμματοσήμων με απεικονίσεις Βυζαντινών ναών του όρους Τρόδος, οι παραστάσεις των οποίων είναι πολύ αξιόλογες, κτλ.

Αξιοπρόσεκτο είναι επίσης ότι Μνημεία ή Έργα Βυζαντινής Τέχνης της Κύπρου απεικονίζονται και σε γραμματόσημα, που εκδόθηκαν με την ευκαιρία μη θρησκευτικών γεγονότων, όπως είναι: 1) του Διεθνούς Έτους Ειρήνης (1986), 2) της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (το 1982, με ένα ωραίο ψηφιδωτό της Πάφου), 3) του Β΄ Συνεδρίου Κυπριακών Σπουδών, 4) της Εκθέσεως Κυπριακής Τέχνης (το 1967 στο Παρίσι, με εικόνα της Σταυρώσεως του Χριστού), 5) των 20 χρόνων της UNESCO (με ωραία παράσταση των 3 Μάγων), 6) του Συμποσίου της Κυπριακής Παλαιογραφίας, 7) των 500 ετών από την

επίσκεψη του L. Da Vinci στην Κύπρο (το 1981, με ωραία εικόνα του Μυστικού Δείπνου) κτλ.

Ευνόητη είναι και η σπουδαιότητα των Κυπριακών γραμματοσήμων, στα οποία δίδεται πάντοτε μια ιδιαίτερη έμφαση σε απεικονίσεις Μνημείων και Έργων Εκκλησιαστικής Τέχνης από την πλούσια Βυζαντινή Παράδοση της μαρτυρικής Μεγαλονήσου. Εκφράζεται, τέλος, μια ευχή ή και μια προτροπή προς τους αρμοδίους των Ελληνικών Ταχυδρομείων: το λαμπρό παράδειγμα της Ελληνικής Κύπρου αξίζει να το μιμηθεί εν προκειμένω και η Μητέρα Ελλάδα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ως ιδέα συνελήφθη το 1653 από τον Γάλλο Φρ. ντε Βαλαγέ. Με τη σημερινή του μορφή (δηλαδή του κινητού σήματος, που επικολλάται στα ταχυδρομούμενα είδη) είναι εφεύρεση του Άγγλου Ράουλαντ Χιλλ κατά το έτος 1837 (πρόκειται μάλλον για Σκωτσέζικη εφεύρεση). Το πρώτο γραμματόσημο κυκλοφόρησε την 1η Μαΐου 1840 με την εικόνα της βασίλισσας Βικτωρίας και την επιγραφή: Postage one penny (ταχυδρομικό τέλος μιας πέννας). Πρβ. Εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος-Λαρούς*, τόμ. 5ος, σ. 269. Από τη σχετική βιβλιογραφία σημειώνομε: 1) S.D. Tchilinghirian, W.S.E. Stephen, *The Encyclopaedia of British Empire Postage Stamps Robsonlowe, Yvert et Tellier*, εκδόσεως 1932, 2) *Catalogue Spécialisé des Timbres de France*, εκδόσεως 1975, 3) M. Langlois and L. François, εκδόσεως 1924, 4) *Bradt and Ceylan, Postal Cancellations of Ottoman Empire by John Coles and Howard E. Walker*. Επίσης, για τα Γραμματόσημα της Κύπρου παραπέμπουμε στους εξής Καταλόγους: α) Gibbons, β) Yvert, γ) Scott, δ) Zumstein, ε) την εγκυκλοπαίδεια Robson Lowe, καθώς και το βιβλίο του Castle.

2. Κατά καιρούς κυκλοφόρησαν διεθνώς ειδικά έντυπα, βιβλία ή και τιμοκατάλογοι Γραμματοσήμων. Έτσι, σιγά-σιγά άρχισε να αναπτύσσεται ένας ειδικός κλάδος Γραμματοσήμων, σε διεθνές μάλιστα επίπεδο με αρκετή βιβλιογραφία, την οποία όμως δεν μπορέσαμε να αξιοποιήσομε, επειδή υπερβαίνει το σκοπό του παρόντος άρθρου-διαλέξεως. Αυτό θα γίνει σε μελλοντική μονογραφία μας. Από την ελληνική πραγματικότητα αναφέρομε τον Κατάλογο του Ορέστη Βλαστού με τίτλο *Κατάλογος Γραμματοσήμων και Ταχυδρομική Ιστορία της Ελλάδος*, έκδοση του 1991. Ο κατάλογος όμως αυτός (κυρίως εμπορικός και διαφημιστικός, αποτελούμενος από 410 σελίδες) έχει αρκετές ελλείψεις. Παρά ταύτα, θεωρείται ως ο καλύτερος στο είδος του.

3. Σημειωτέον ότι τα Ελληνικά Ταχυδρομεία προσέφεραν το 1991, δωρεάν στο Τμήμα Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών μια σχεδόν πλήρη σειρά Θρησκευτικών Γραμματοσήμων, τα οποία απεικονίζουν διάφορα θέματα ή

γεγονότα της Χριστιανικής Τέχνης και Παραδόσεως. Μερικά από τα θέματα αυτά δεν υπάρχουν π.χ. στον αναφερθέντα «Κατάλογο Βλαστού». Πρόκειται για μια πολύτιμη Συλλογή Χριστιανικών Γραμματοσήμων, που εκδόθηκαν κατά καιρούς από τα Ελληνικά Ταχυδρομεία. Η προσφορά-συλλογή αυτή φυλάσσεται επιμελώς στο Τμήμα Θεολογίας (σε ειδικό φάκελλο). Τα Γραμματόσημα αυτά πρέπει κάποτε να αξιοποιηθούν και επιστημονικώς, ίσως μάλιστα και σε συσχέτισμό με τα διάφορα Έργα της Χριστιανικής Τέχνης, που επί του παρόντος αποτελούν ένα, έστω και μικρό, «Μουσείο Χριστιανικής Τέχνης» και φιλοξενούνται προσωρινά στο Γραφείο της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Επιγραφικής. Επιβάλλεται δηλαδή η σύνταξη ειδικής μονογραφίας, με θέμα τα εν λόγω Έργα Χριστ. Τέχνης της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

4. Η προσπάθεια των Ελληνικών Ταχυδρομείων πρέπει πάση θυσία να συνεχισθεί με τον εμπλουτισμό της εκδόσεως πολλών ακόμη σειρών Γραμματοσήμων Χριστιανικής Τέχνης. Ίσως μάλιστα κάποιες από τις παρατηρήσεις του παρόντος μελετήματος — που είναι εντελώς καλοπροαίρετες και αντικειμενικές — υποβοηθήσουν ή προβληματίσουν τους αρμοδίους των Ελληνικών Ταχυδρομείων, οι οποίοι πρέπει να συνεργάζονται και με τους ειδικούς Επιστήμονες της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Τέχνης κτλ. Είναι, άλλωστε, γνωστές οι τόσες Συλλογές Εικόνων, καθώς και το πλήθος των Βιβλίων της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Τέχνης (βλέπε Βιβλιογραφία). Ας μας επιτραπεί να σημειώσουμε π.χ. το πρόσφατο τρίτο έργο μας: *Χριστιανική Αρχαιολογία και Επιγραφική* (Αθήνα 1990-91) όπου και πλούσια σχετική Βιβλιογραφία.